

دائرة المعارف
جامعه‌شناسی تاریخ ایران
۳

روند
نهضت‌های ملی و اسلامی
در ایران

از اسلام تا یورش مغول

غلامرضا انصاف‌پور

تهران - ۱۳۵۹

مقدمه

اینک دومین کتاب از سلسله‌ی انتشارات بعد از انقلاب این سازمان، پیش روی شماست.

در حقیقت کار اصلی این سازمان، نشر فرهنگ از طریق انتشار کتاب است، اما ضرورت‌های بعد از انقلاب به‌ویژه در زمینه‌ی آماده‌سازی کتب دومی و پایه ابتدایی، بالاخص با تغییراتی که در متن و بطن آن به‌هم رسیده است، این سازمان را از کار اصلی بازداشت و مدتی این مثنوی تأخیر شد...

اکنون آن ضرورت‌های پس از انقلاب همچنان برجای است بلکه بیشتر هم شده، اما سازمان نمی‌توانست از این پیش از اصل خود دور بماند...

آنک، نخستین کتاب را از نخستین رئیس جمهوری کشور اسلامی ایران دکتر سیدابوالحسن بنی‌صدر با نام «صدمقاله» درآورد، و اینک کتاب حاضر را.

این چندکلمه را مجال، کوتاه‌تر از آنست که شفاختی ولو سطحی از عمق این کتاب به‌دست دهد، اما در یک کلمه می‌توان گفت: از نوادر آثاری است که باروش محققانه، تاریخ زندگی اقتصادی و «ساخت دولت» و روند نهضت‌های ملی را از دیرگاهان تاریخ در این مرز و بوم دنبال کرده است؛ و می‌گوییم از دیرگاهان زیرا کتاب حاضر در واقع دنباله‌ی مجلداتی است که مؤلف ذیل‌نامه‌های... تاریخ زندگی اقتصادی روستاییان و طبقات اجتماعی در ایران... و ساخت دولت در ایران از اسلام تا پورش مغول به‌چاپ رسانده است.

وقتی قرعه‌ی چاپ مجلد حاضر بانام «روند نهضت‌های ملی و اسلامی در ایران» به نام این سازمان افتاد، بین محتوای تاریخی مباحث آن که تطور نهضت‌های اسلامی از آغاز تا عهد مغول را شامل است، و انقلاب مقدس اسلامی ایران؛ تناسبی معنوی یافتیم، خاصه بین مباحث مربوط به نهضت شیعه در این کتاب و انقلاب کبیر اسلامی اخیر که تناسب و تقارن سعدین است.

باشد که خواننده‌ی بی‌نظر در پابند که این انقلاب متکی به یک فرهنگ سرخ و حلقه‌ای درشت از یک سلسله‌الحمراه است، و بدانند که خط شیعه باخون آغاز می‌شود و رهبری آن با پایداری‌های خداگون... آنک علی، حسین و امامان پاک که همه شهدای راه حقیقت بوده‌اند و اینک حضرت امام خمینی روحی فداه که آینده‌ی تمام نمای صلابت و پایداری آنان است و از قلله‌های سرفراز این تاریخ پر حماسه و خون، تاهست و هماره، چنین باد، اوباد، ایدون باد...

سرپرست سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی

علی موسوی گرمارودی

فهرست مباحث کتاب

بخش نخست

دولت در رابطه با طبقات ملت

۲۳	عوامل تحول‌زای در دولت	مراتب سیاسی دولت و مسایل طبقات
۲۵	فرد و گروه‌های اجتماعی طبقات ملت	۵ اجتماعی ملت
۲۷	تعریف ملت	۷ تعریف دولت
۲۹	ملت و دولت	۹ دولت بر پایه ترس و تسلط
	شرایط رشد اجتماعی و مدنی و سیاسی	۱۱ سازمان اداری در دولت
۳۱	ملت	۱۶ دولت در رابطه با ملت
۳۴	طبقه ممتاز (بالا)	مفاهیم حقوقی و سیاسی و اقتصادی
۳۷	طبقه پایین	۱۸ در دولت
۴۱	مالکیت خصوصی	۲۰ سیاست و هیئت حاکمه در دولت

بخش دوم

حزب شعوبیه

۵۱	تاریخ تطور حزب شعوبیه	۵۰	علل ظهور حزب شعوبیه
----	-----------------------	----	---------------------

۶۶	مؤلفان و کاتبان شعوبی	۵۸	حزب زندیقان شعوبی
۶۸	نامدارترین شاعران شعوبی	۶۱	عقاید زندیقان
		۶۲	مبارزات فرهنگی حزب شعوبیه

بخش سوم

نهضت فکری معتزله

۹۴	خد نهضت معتزله	۷۷	ابعاد عقاید مختلف در نهضت معتزله
	مذاهب چهارگانه (حنفی، مالکی، شافعی)	۸۰	سیر نهضت معتزله از آغاز
۹۵	حنبللی) در مقابل معتزله	۸۷	علم کلام
		۹۰	موارد بحث در علم کلام

بخش چهارم

نهضت شیعه

۱۰۷	انگیزه‌های فرهنگی	۱۰۳	تعریف شیعه
۱۱۳	انگیزه‌های سیاسی در پیدایش شیعه	۱۰۴	آغاز پیدایش شیعه
۱۲۳	بنیان گزاران شیعه	۱۰۵	انگیزه‌های ملی
		۱۰۶	انگیزه‌های طبقاتی

بخش پنجم

پدیده تصوف

۱۳۷	ریشه‌های ایرانی تصوف	۱۳۵	انواع سرچشمه‌های تصوف
۱۳۹	ریشه‌های هندی تصوف	۱۳۵	تصوف ابتدایی پس از اسلام
۱۴۴	ریشه‌های یونانی تصوف		مبادی تصوف در ایران از آغاز تا
۱۴۶	ریشه‌های مسیحی تصوف	۱۳۷	پورش مغول

۱۵۶	تصوف	۱۴۸	تعریف تصوف و صوفی
۱۵۸	طریقت در برابر شریعت (دین)	۱۵۱	هویت اجتماعی و خصال بزرگان صوفیه
			شرایط پذیرش صاحب دولتان در طریقت

بخش ششم

خروج‌های خوارج

۱۸۷	خوارج سوم	۱۷۲	خوارج اول
۱۹۶	خوارج چهارم		خوارج دوم - شورش‌های - ایرانیان
۱۹۹	خوارج پنجم	۱۷۶	ونیمه‌برندگان (موالی)
۲۰۳	خروج بزرگ‌عیاران	۱۸۳	چون ورق برگشت

بخش هفتم

نهضت‌های علوی یاران (زیدیه)

	تحلیل ولیمهدی علی بن موسی الرضا	۲۱۳	قیام زید بن علی
۲۱۶	به‌مامون	۲۱۴	قیام یحیی بن زید
۲۱۷	به‌حاکمیت و دولت رساندن علویان	۲۱۵	علویان در پناه حمایت وزیران ایرانی

بخش هشتم

رستاخیز ابومسلمیان (سیاه‌پوشان)

۲۳۴	ابومسلمیان	۲۲۷	قیام ابومسلم یا ابومسلمیان؟
۲۳۸	پروزی رستاخیز ابومسلمیان	۲۲۸	درباره اصل و نسب ابومسلم
	علل اجتماعی و سیاسی جان باختن	۲۳۰	سیاه‌پوشان یا سیاوشان؟
۲۴۸	ابومسلم	۲۳۱	طبقات اجتماعی ابومسلمیان
۲۵۴	واکنش کشتن ابومسلم		زمینه اجتماعی و تاریخی رستاخیز

بخش نهم

ادامه روند نهضت‌های ملی و طبقاتی و دنباله دو‌یست‌سال پیکار برای استقلال و آزادی

۲۷۳	خروج استادسیسیان	۲۶۰	خروج به آفریدبان
۲۷۶	سپیدجامگان اول	۲۶۲	قیام مهربان
۲۷۸	سپیدجامگان دوم و ظهور مقنع	۲۶۳	شورش سنبادبان
۲۹۳	سپیدجامگان سوم	۲۶۷	اسحاقیان
		۲۶۸	توطئه شعوبی راوندبان

بخش دهم

سرخ‌درفشان مزدکی (خرم‌دینان)

۳۱۲	بابک و بابکیان		یکی بودن ترکیب اجتماعی و علل
۳۱۳	علل قیام‌ها و پیکارهای خرم‌دینان	۳۰۱	همه قیام‌ها
۳۱۵	بیست و سه سال نبرد بابکیان	۳۰۳	دین و مسلک سرخ‌درفشان (خرم‌دینی)
۳۲۳	عروج بابک	۳۰۷	روند قیام‌ها و پیکارهای سرخ‌درفشان
۳۲۴	قیام مازیار	۳۰۹	خرمیان
	روند زندگی و تطور آیین مزدکیان	۳۰۹	خدایش مزدکی
۳۲۹	خرم‌دینی به تناسخ	۳۰۹	عبدالوهابیان
۳۳۱	سیاست افشین در میان سرخ‌درفشان	۳۱۰	سرخ‌درفشان‌گرگانی
۳۳۶	قیام‌ها اندر قیام‌ها	۳۱۰	پیکارهای خرم‌دینان و علی مزدکی
		۳۱۲	جاویدانیان

بخش یازدهم

بردگی در نظام تولیدفئودالی - از اسلام تا پورش مغول -

۳۴۶	آموزش و پرورش	۳۴۳	انواع بهره‌کشی از بردگان
	بالا بردن ارزش کارایی بردگان به		

۳۶۹	غلامان بی ریش	۳۵۰	اسلام و بردگی
۳۷۲	بازارهای خرید و فروش و تجارت برده	۳۵۲	کنیز
۳۷۶	بهای برده	۳۵۵	آیین برده داری
۳۷۸	برده سالاری	۳۶۰	شکار گاهای برده
۳۸۵	انتقام کشی های بردگان از خداوندان	۳۶۳	ارقامی از بردگان بعضی ارباب
		۳۶۵	انواع کارایی اقوام مختلف برده

بخش دوازدهم

نبردهای طبقاتی زنگی یاران - از اعتلاء به دولت تا شکست و سقوط -

انقلاب زنگی یاران و دولت ملی	تاریخ و حدود نواحی تحت تصرف و
۴۰۶ یعقوب لیث صفار	۳۹۳ تحت نظارت دولت زنگی یاران
۴۰۷ زمینه تاریخی انقلاب بردگان زنگی یار	وجه تسمیه زنگی یار (صاحب الزنگ)
۴۰۹ روند تجهیز انقلابی بردگان برای جنگ	۳۹۵ و زنگی یاران
علی بن ابان و دیگر سپه داران نامدار	معرفی علی بن محمد زنگی یار
۴۱۲ زنگی یار	۳۹۶ (صاحب الزنگ) رازی
نبردهای پانزده ساله انقلابیان	جهان بینی علی بن محمد رازی و
۴۱۴ زنگی یار	۳۹۹ زنگی یاران
۴۱۵ آغاز انقلاب	۴۰۰ انقلابی بر ضد شیوه تولید بردگی

بخش سیزدهم

نبردهای طبقاتی دولت انقلابی قرمطیان

منشاء عقاید باطنی و محتوای کیش و	۴۳۳ حدود دولت ها و قلمرو فعالیت قرمطیان
۴۴۲ جهان بینی قرمطیان و اسماعیلیان	۴۳۴ سابقه قرمطیان تا پیش از ظهور
۴۴۶ مهدی های نجات دهنده	۴۳۵ زمینه اجتماعی انقلاب قرمطیان
عبدالله میمون قداح اهوازی از غول های	۴۳۶ روش مبارزات طبقاتی قرمطیان
۴۵۰ تاریخ اجتماعی جهان	۴۳۹ هویت اجتماعی قرمطیان

نبردهای قرمطیان به پیشوایی یحیی	۴۵۴	رجال نامدار قرمطی
۴۶۳ بن زکروه و برادرش	۴۵۴	بنیانگزاران اصلی آیین قرمطی اسماعیلی
۴۶۴ حسین بن زکروه		رجال فعال قرمطی در حوزه خاوری و
۴۶۴ عبدالله ابو غانم	۴۵۵	میانی ایران
ابوسعید بهرام جنابی سرسلسله دولت	۴۵۶	رجال فعال قرمطی در شمال عراق و شام
۴۶۵ قرمطی جناییان بحرین		فرمانروایان دولت قرمطی سلسله
ابوطاهر جنابی و کینه کشی های طبقاتی	۴۵۶	جناییان بحرین
۴۶۷ قرمطیان به پیشوایی وی	۴۵۷	فرمانروایان دولت قرمطی مولتان هند
نبردهای طبقاتی قرمطیان در بخش های		خلفای فاطمی مصر از احفاد عبدالله
۴۷۴ مرکزی و شرقی ایران	۴۵۷	میمون قدامح اهوازی
۴۷۵ عناصر اجتماعی قرمطی	۴۵۸	ظهور حمدان قرمط
۴۷۹ سرکوبی و کشتار قرمطیان	۴۵۹	وجه تسمیه قرمطی
۴۸۰ برانداختن دولت قرمطیان مولتان هند	۴۵۹	آغاز جنبش انقلابی قرمطیان
۴۸۱ سرکوبی و کشتار قرمطیان خراسان	۴۶۰	قیام های ابو الفوارس و ابو القاسم قرمطی
۴۸۳ سرکوبی و کشتار قرمطیان ری	۴۶۱	نبردهای زکروه مهرویه

بخش چهاردهم

مبارزه نهان روشانه فرهنگی اخوان الصفا برای ترویج اصول شناخت

۴۹۴ روش مبارزه تبلیغاتی اخوان	۴۸۷	اخوان الصفا چه کسانی بودند؟
۴۹۷ عقیده و جهان بینی اخوان الصفا	۴۹۰	تعریف رسالات اخوان الصفا
	۴۹۱	تشکیلات سری اخوان الصفا

بخش پانزدهم

نهضت اسماعیلیان (نزاری)

انگیزه های اجتماعی نهضت اسماعیلیان	۵۰۱	وجه تسمیه اسماعیلیان نزاری
۵۰۷ نزاری	۵۰۲	ریشه های فرهنگی عقاید اسماعیلیان
۵۰۹ پایگاه های اجتماعی اسماعیلیان نزاری	۵۰۴	جهان بینی فلسفی و مذهبی اسماعیلیان

۵۲۹ روش ترور به مثابه برنده ترین سلاح
 ۵۳۵ رجال ورهبران بزرگ اسماعیلی
 ۵۳۹ افسانه باغ بهشت آسا و حشاهبون
 نوطه برای سرکوبی و کشتار مخالفان
 (داستان دروغین مردک کور و بردن و
 ۵۴۲ کشتن مردم در خانه اش)
 کشته شدن احمد عطاش به دست
 ۵۴۷ عوام مردم
 ۵۵۰ ادامه سرکوبی و کشتار اسماعیلیان

نقش عناصر ملی طبقه بالادرنهضت
 ۵۱۲ اسماعیلیان
 بررسی نظر معروف بارتلد در مورد
 ۵۱۳ جنک قلمه ها باشهرها
 حسن صباح - فدایی ساز و سازمان دهنده
 ۵۱۵ بزرگ
 ۵۱۸ ستاد حسن صباح بر الموت
 ۵۲۲ جانشینان حسن صباح
 ۵۲۳ سازمان سیاسی مبارزان اسماعیلی
 روش های مبارزاتی اسماعیلیان
 ۵۲۷ (نزاری)

بخش آخر

۵۵۵

و به فرجام

به آغاز سخن

بی گمان تاریخ در هیچ يك از کشورهای جهان به اندازه ایران - از اسلام تا یورش مغول - نتوانسته زاینده حوادث اجتماعی و بار آور بفرنج ترین تناقضات کثیرالجنبه ملی و طبقاتی بوده باشد.

همین ویژگی است که الزام مطالعه دقیق اوضاع اجتماعی تاریخ این منطقه از جهان را بیش از هر جا برای عموم پژوهشگران مرجح می‌دارد.

از بارزترین ممیزات این ویژگی روند «Process»، یا تطور آن از شکلی به شکل کامل تر است. بدین شیوه که این روند - هر نهضت ملی یا جنبش طبقاتی را در هر دوره تاریخی به اقتضای شرایط اجتماعی با تعویض نام و تغییر کمی محتوی آن - جانشین نهضت و جنبش پیشین خود می‌ساخت.

چنانچه پژوهشگران مسایل اجتماعی بخواهند علل ماهوی مسایل تاریخی و سابقه نهضت‌های ملی و نبردهای طبقاتی جهان امروز را ژرف تر دریابند باید گذشته آن‌ها را در ایران نیز جستجو و مطالعه کنند.

پژوهشگران با مطالعه مسایل تاریخ اجتماعی ایران است که می‌توانند انواع روابط اجتماعی و مناسبات تولیدی، انواع کنش‌ها و واکنش‌های فردی و گروهی، انواع نهضت‌های ملی و نبردهای طبقاتی را در نوسانات اوج و حضيض روند تاریخ به معنی اعم بشناسند و همچنین میزان اثرات حوادث را در جهات گوناگون خواسته‌ها و روحیات و خصایص طبقات مختلف اجتماعی دریابند.

آن فرد یا گروه اجتماعی که تاریخ، به خصوص گذشته زادگاه مردم خود را نداند عمری کوتاه و تجربه‌ی بی‌س ناچیز دارد و بالمآل قابلیت شناخت مسایل اجتماعی